

INTELEKTUALAUS KAPITALO ĮTAKA ĮMONIŲ KONKURENCINGUMUI

Vytautas Barkauskas

Kauno technologijos universitetas, Lietuva, Vytautas.Barkauskas@ktu.lt

Anotacija

Siekiant Lietuvos įmonėms būti konkurencingoms ES rinkoje jos turi efektyviai valdyti ir panaudoti savo gamybos veiksnys ir išteklius. Remiantis tyrimo rezultatais galime teigti, kad kiekviena įmonė, siekianti sėkmingai konkuruoti rinkose, turėtų pritaikyti intelektualius metodus konkurencingumo kriterijų aprobavimui ir efektyviam taikymui. Stengiantis tai atlikti tenka naudoti bendrą konkurencingumo tyrimo modelį, kuriame įvertinami tiek šakos, tiek šalies konkurencinės strategijos principai.

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, kad įmonių personalo sugebėjimas veikti plačioje ES vidaus rinkoje siekiant užtikrinti konkurencingumą atspindi intelektualaus kapitalo įtaką. Dažniausiai šis veiksnys pasireiškia kaip: orientacija į galutinį veiklos rezultatą, sugebėjimas suderinti pelno siekimą su įvairių socialinių grupių interesais, sugebėjimas suprasti ir praktiškai taikyti naujausias vadybos kompetencijas bei praktikas (pokyčių vadybą, visuotinės kokybės vadybą, žinių vadybą ir kt.), mokėjimą veikti daugiakultūrinėje Europos verslo aplinkoje, orientacija į žmones ir pripažinimą, kad derybos įmonės viduje yra tiek pat svarbios kaip ir derybos su išoriniais partneriais ir kt.

Raktažodžiai: Intelektualus kapitalas, konkurencingumas, gamybos veiksniai ir ištekliai, žinios, žmogiškieji ištekliai.

Įvadas

Plačiai kaip gamybos veiksnys išsiskiria intelektualus kapitalas (Smirnovas, 1999), mokslinis-techninis progresas, gamybos koncentracija ir specializacija, bei jos kombinavimas. Tai susiję su šiuo metu vykstančiu pasaulinės ekonominės sistemos transformaciniu procesu, išryškinančiu pirmoje eilėje nematerialios gamybos sferą ir sukūrimą tuo pat metu “visuomeninių gerovių” (“public goods”). Be to, materialioji gamyba, kaip ekonominės sistemos pagrindas (industrinė ekonomika), patyrė visą eilę pakitimų, sukeltų dėl vis augančio gamybos mokslinio aprėpiamumo ir technologiškumo. Tokiomis sąlygomis būtina pažymėti ypatingą intelektualaus kapitalo kaip visuomenės gamybos veiksnio vaidmenį. Minėto veiksnio įtaka įmonės konkurencingumo formavimuisi, struktūra ir funkcionavimas šiuolaikinėmis sąlygomis bus analizuojami tolesnėje darbo eigoje. IK savo darbuose analizavo Kozirevas (1997), Antipina, Inozemcev (1998), Goilo (1998), Stiuart (1999), Legenzova, Ščetko (2001), Snieska (2008). Konkurencingumo įtaką intelektualiajam kapitalui ir žmogiškiesiems ištekliams tyrinėjo Gradov (1999), Bačkaitis, Barkauskas (2007), Jusčius, Snieska (2008), Kazlauskaitė, Bučiūnienė (2008), Bruneckienė (2009).

Darbo tikslas – nustatyti intelektualaus kapitalo įtaką įmonių konkurencingumui.

Tyrimo objektas – Intelektualaus kapitalo ir konkurencingumo koncepcijos.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros palyginamoji ir ekonominė analizė.

Intelektualus kapitalas kaip gamybos išteklius

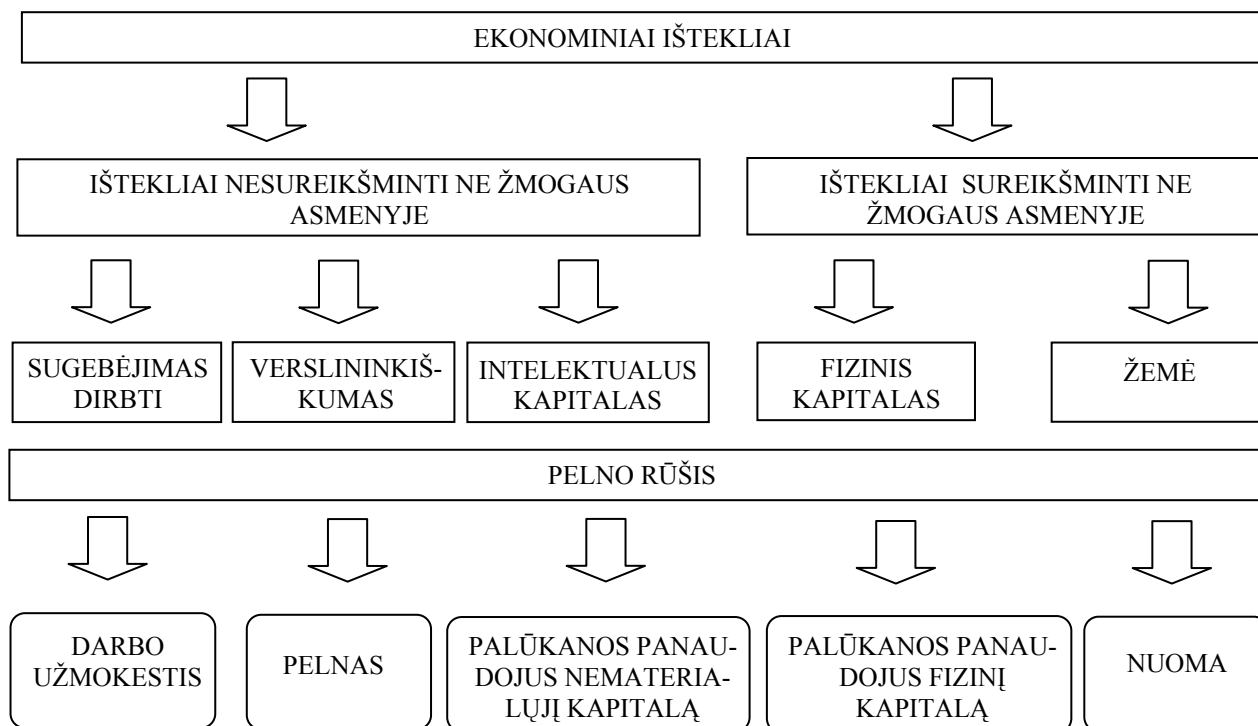
Viena iš pagrindinių ekonomikos užduočių – manevravimas prekių ir paslaugų gamyboje retais ištekliais su tikslu patenkinti materialinius visuomenės poreikius. Užtikrinant tokio manevravimo ištekliais efektyvumą, būtina pasiekti pilną turimų išteklių užimtumą ir atitinkamai pilną gamybos apimtį.

Pilnu užimtumu mes laikome visų tinkamų tam išteklių panaudojimą. Kiekvienai visuomenei būdingi tam tikri papročiai, kas sudaro galimybę nusakyti, kurie būtent ištekliai tinkami naudojimui.

Iš pilnos gamybos apimties matome, kad išteklius būtina skirstyti su maksimaliu efektyvumu, tai yra naudojamus išteklius reikia naudoti tokiu būdu, kad jų įnašas būtų kiek įmanoma vertingesnis bendrai produkcijos apimčiai. Pilna gamybos apimtis numato taip pat geriausių iš esančių technologijų panaudojimą.

Vertinant kaip veikia intelektualusis kapitalas įmonės viduje (mikroaplinkoje) tokie gamybos veiksniai kaip “informacija ir žinios”, kurie savo prigimtimi ir veikimo forma yra specifiniai veiksniai gamybiniame procese, įgauna intelektualiojo kapitalo išraišką (Antipina, Inozemcev, 1998). Galima pateikti platesnį šios sąvokos apibrėžimą: “...Tai žinios, kurias turi darbininkai...; tai elektroninis tinklas šviesos greičiu perteikiantis informaciją kompanijos viduje, o tai leidžia jai sureaguoti į pasikeitimus rinkoje greičiau nei tai padaro jų konkurentai; tai bendradarbiavimas tarp kompanijos ir klientų, kuris stiprina juos siejančius ryšius ir pritraukia vėl ir vėl vartotojus” (Stiuart, 1999).

Įvertinant vis augantį intelektualaus kapitalo vaidmenį, ekonominių išteklių struktūra įgauna tokį pavidalą:

1 pav. Bendra gamybos išteklių schema

Kitaip išsireiškus intelektualusis kapitalas tai lyg “kolektyvinės smegenys” akumuliuojančios mokslines ir vienadienes darbuotojų žinias, intelektualinę nuosavybę ir sukauptą patirtį, bendravimą ir organizacinę struktūrą, informacinius tinklus ir firmos įvaizdį. V.Goilo mano, kad materialia intelektualaus kapitalo verte tampa “ne daiktinis, bet realus kūrybinis atskiro žmogaus, kolektyvų ir visos visuomenės palikimas” (Goilo, 1998). Socialine prasme jau minėto autoriaus nuomone, čia išreiškiamas valdymo, tvarkos ir naudojimosi šiomis vertybėmis pobūdis. Ir viena ir kita yra itin svarbu, todėl, kad žmonių intelektas tampa lemiančiu veiksmu žinių sukūrimo procese, kituose mąstymo struktūros komponentuose, o taip pat žinių informacijoje, kas padeda suformuoti tam tikras, objektyvias, šių žinių pritaikymo sąlygas firmos konkurencingumui pakelti.

Intelektualaus kapitalo ir konkurencingumo veiksniai įmonių veikloje

Vienas iš labai svarbių šiuolaikinės gamybos bruožų yra kadru mokymas ir rengimas pačiose įmonėse. Vykstant dinamiškai mokslo ir technikos pažangai kiekviena korporacija stengiasi išsiveržti į priekį savo pačių pasiekimų pagalba. Todėl vidinių firmų padaliniai, kuriuose dominuoja protinis darbas, tapo pagrindu panaudojant intelektualinį kapitalą gamyboje. Praktika parodė, kad tokie padaliniai įgalina greitai įsisavinti naujus išradimus ir atradimus stiprinant tuo pačiu tam tikram laikui įmonių socialinę atsakomybę.

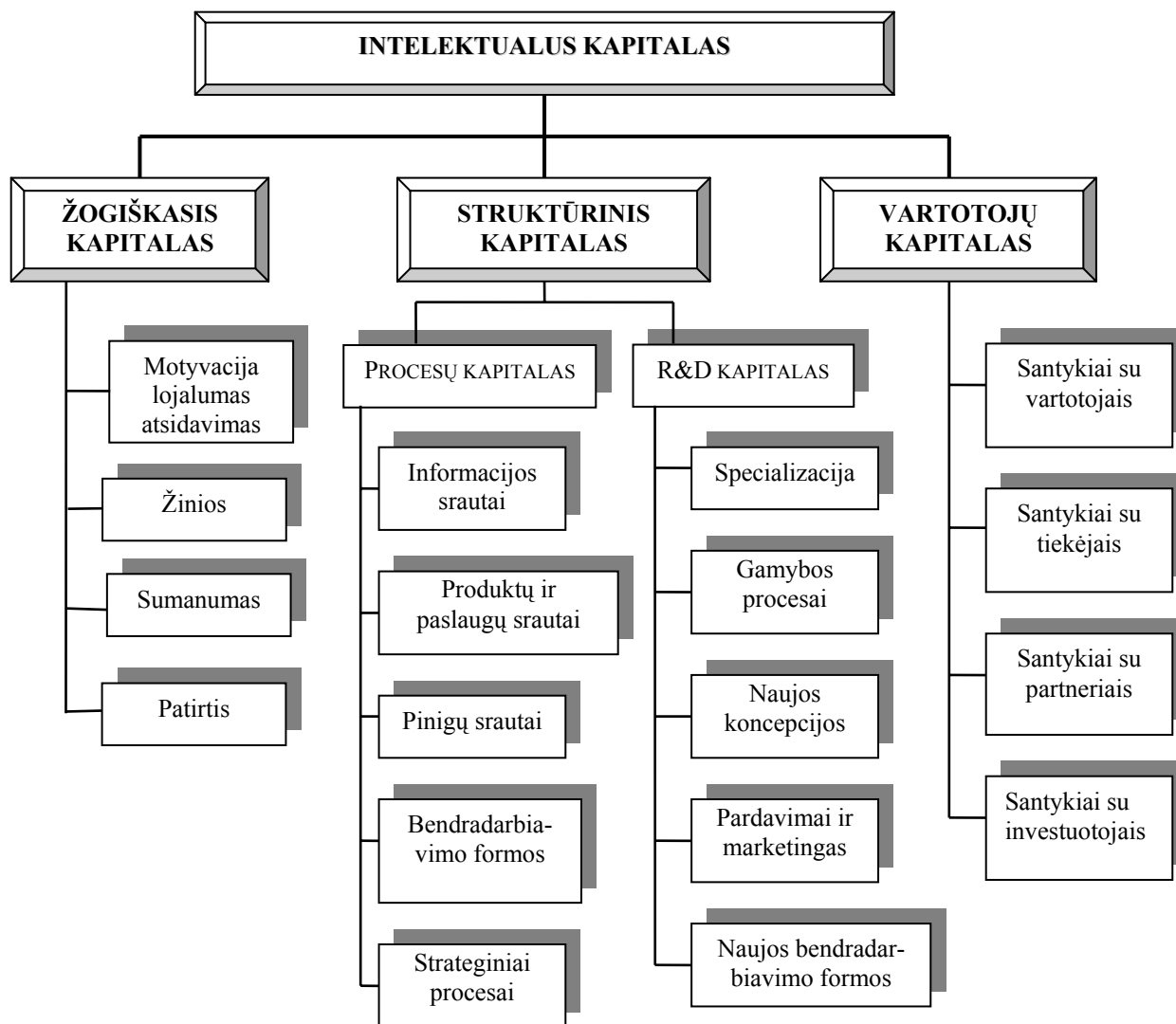
Daiktinę protinio darbo infrastruktūrą sudaro: darbo vieta ir išorinė ekologija, konkreti gamyklos vieta, atstumas tarp gamyklos ir darbuotojų gyvenamosios vietos, jų transporto galimybės, jų poilsio ir maitinimo kokybė per darbo dieną ir po jos ir t.t. Nors išvystyta infrastruktūra palengvina ir netgi skatina protinę kūrybą, vis dėlto ji nėra būtina visiems intelektualiojo darbo etapams, tuo labiau baigiamiesiems, kada reikia priimti sprendimus.

Intelektu suprantamas “sugebėjimas generuoti naują informaciją, kuri niekada neegzistavo sistemoje, kuriai priklauso duotasis intelektas” (Kozirevas, 1997). Intelektualus kapitalas yra tai, kas pagrįsta žiniomis, teikia organizacijoms naudą ir yra sunkiai identifikuojama. Intelektualus kapitalas yra integruojanti fiziškai neapčiuopimų išteklių visuma, kurioje didžioji dalis dedamųjų yra neišreikštinės žinios: sugebėjimai, kompetencijos, patirtis, organizacijos kultūra, neformalūs organizacinių ryšių tinklai ir pan. Daugelis

specialistų vieningai laikosi nuomonės, kad šio veiksnio vaidmuo vis stiprėja šalies bei joje veikiančių įmonių lygmenyje.

Pakankamai išsamią intelektualaus kapitalo klasifikaciją pasiūlė R. Legenzova ir S.Ščetko (2001). Autorės patobulino Roos ir Roos (1997) klasifikaciją.

Peržiūrėjus įvairių autorių darbus, galima teigti, kad iki šiol detaliau buvo nagrinėti tik kai kurie schemeje išvardinti intelektualaus kapitalo komponentai. Bene didžiausias dėmesys įvairių autorių darbuose buvo skiriamas žmogiškajam bei R&D (tobulinimo ir vystymo) kapitalui, juos detaliau apibrėžiant, klasifikuojant bei nagrinėjant jų valdymo ir vertinimo problemas.

2 pav. Intelektualaus kapitalo klasifikacija

Naujų žinių įgijimui reikalingas protinis darbas. Bet kuriuo atveju kūrybinis sudėtingas darbas – tai intelekto vystymas. Pačiu naudingiausiu toks darbas tampa teorijų ir mokymų pakopose, nes čia sukauptos didžiausios pažinimo apimtys, kurios padeda paruošti praktines rekomendacijas. Objektiviai gaunasi taip, kad neskaitant paties intelekto praturtėjimo, visos kitos protinės kūrybos pakopos tiktai paruošia užbaigiančiąją gamybą – praktinių rekomendacijų sukūrimą. V.Goilo žinių gamybos technologiją pasiūlė išreikšti matematiškai tokia formule (1) (Goilo, 1998):

$$\sum_{i=1}^a [NS_q(NP_q NU_q + VI_q)]_j^t = Z_i, \text{ esant } q = 1 + m \quad (1)$$

kur Z – išvestinės žinios; NS – nematerialinės protinio darbo priemonės, t.y., intelektas; NP – nematerialūs šio darbo objektai, NU – nematerialinės darbo sąlygos, VI – jo materialinė infrastruktūra, i – kuriamų žinių

apimtys arba grupių skaičius, q – kokybės ir kiekybės koeficientas, m – maksimalus to koeficiento dydis, j – darbo proceso intensyvumas, t – jo laikas.

Šalia intelekto darbo objektais dalyvauja žinios, kurios patenka į gamybą iš išorės, o taip pat ir informacija sukuriama paties intelekto nešėjo vidiniam vartojimui. Žinių ekonomikoje pagrindinis įmonės turtas yra nematerialus (kūrybingumas, žinios, kompetencija, darbuotojų motyvacija ir pan.), taigi informacinėje ekonomikoje žinios yra vertę vartotojui kuriantis veiksnys (Snieška, 2008).

Be šių komponentų negalėtų būti užtikrintas aukštas įmonės konkurencingumas globalioje ekonomikoje bei veikiant rinkos ekonomikos sąlygomis. Kai kuriuos iš nurodytų komponentų galima sugretinti su konkurencingumo vertinimui naudojamais rodikliais. Tam tikslui turime nustatyti kaip gali būti didinamas konkurencingumas įmonėse.

Mokslinėje literatūroje konkurencingumo koncepcija įvardinta kaip viena sudėtingiausių ir sunkiausiai apibendrinamų tyrimo sričių dėl pačios sampratos kompleksiško, konkurencingumo veiksnių gausos ir įvairovės, konkurencingumo proceso sudėtingumo. Didžiausią įtaką įmonių konkurencingumui daro įmonių konkurencinių pranašumų stiprinimas, maksimalus vartotojų poreikių tenkinimas ir savalaikis prisitaikymas prie kintančių sąlygų (Bruneckienė, 2009).

Firmos konkurencinis pranašumas negali išsilaikyti, jei visi „nacionalinio deimanto“ veiksniai nėra tam palankūs. Atsižvelgiant į tai, kiekviena firma privalo nuolat rūpintis savo strateginiu potencialu, kad galėtų įvertinusi mikro ir makro aplinkos situaciją rinkoje, įgyti norimą konkurencinę padėtį, t.y. užimti norimą poziciją pramonės šakoje, užtikrinančią firmos klestėjimą (D. Bačkaitis, V. Barkauskas, 2007).

3 pav. Bendrasis konkurencingumo tyrimo modelis (pagal A.M. Gradov)

Pagrindiniai konkurencinės strategijos principai tinka firmai konkuruojant tiek vidaus tiek ir tarptautinėje rinkoje. Norint suprasti šalies reikšmę konkurenciniam pranašumui, reikia nagrinėti pramonės šaką, kurioje vyksta tarptautinė konkurencija. Tuomet galima išsiaiškinti, kaip firmos tampa pranašesnės pasinaudodamos tarptautine patirtimi ir kaip tai sustiprina vidaus rinkoje įgytą konkurencinį pranašumą. Konkurenciniais pranašumais virsta tik tokia firmos socialine veikla, kurios iš firmos tikisi tikslinių rinkų vartotojai. Svarbia konkurencinės strategijos parinkimo forma tampa įvairūs komunikavimo būdai: tradicinis marketingo rėmimo kompleksas, papildytas netradicinėmis formomis, įmonių socialinės atsakomybės ataskaitos, rekomendacijos vartotojams bei kt. (Juščius ir Snieška, 2008).

Numačiusi savo pasaulinio masto veiklą šakoje, firma turi išspręsti du svarbius dalykus. Pirma, kaip koncentruoti savo veiklą - vienoje, dviejose ar keliuose šalyse. Antra, pasirinkti šalį, kurioje bus vykdoma firmos veikla. Svarbu žinoti koks pasirinktos šalies vyriausybės ir socialinio kapitalo, kaip vieno iš sudedamųjų IK dalių tarpusavio sąryšis norint gauti didesnę darbo našumą vienam dirbančiajam (Jankauskas ir Šeputienė, 2007). Konkurencinis pranašumas įgyjamas kai taupomi ištekliai. Tiesioginės investicijos

leidžia užsienio investuotojui užmegzti ryšius su naujais žaliavų ir medžiagų tiekėjais ir sudaryti gamybos išteklių portfelį, t.y. išvengti priklausomybės nuo vieno tiekėjo, panaudoti pigesnę darbo jėgą, disponuoti pigesniu nekilnojamoju turtu, sumažinti užsienio prekybos operacijų organizavimo išlaidas.

Labai svarbus kapitalo investavimo veiksnys yra galimybė įeiti į naujas rinkas. Kai užsienio rinka pakankamai talpi ir joje nėra jokių užsienio investicijų apribojimų, į naujas rinkas įeinama, organizuojant gamybą užsienyje. Tiesioginės investicijos leidžia įveikti eksporto ir importo apribojimus.

Žmogiškasis veiksnys pradėjo vaidinti vieną iš pagrindinių vaidmenų visuomeninėje veikloje (Abeltina, 2008). R. Kazlauskaitė ir I. Bučiūnienė analizuoja kokią svarbą kuriant konkurencinį pranašumą skiriama žmogiškiesiems ištekliams ir jų valdymui. Išskiriamos trys pagrindinės šių požiūrių grupės (R. Kazlauskaitė, I. Bučiūnienė, 2008):

- 1) požiūriai, pagal kuriuos konkurencinio pranašumo šaltinis yra vidinėje organizacijos aplinkoje (ištekliais, kompetencijomis ir žiniomis pagrįsti požiūriai);
- 2) interaktyvūs požiūriai į konkurencinio pranašumo kūrimą (verslo tinklo požiūris, bihevioristinė perspektyva, horizontalaus ir vertikalus atitikimo požiūris);
- 3) požiūriai, pagal kuriuos konkurencinio pranašumo šaltinis yra išorinėje organizacijos aplinkoje (konkurencinės pozicijos, šalies ir šakos požiūris).

Pažymėtina, kad kritinis žmogiškųjų išteklių ir jų valdymo vaidmuo, kuriant konkurencinį pranašumą, palaikomas tik pirmosios požiūrių grupės. Remiantis ištekliais, kompetencijomis ir žiniomis pagrįstais požiūriais, pateikiami argumentai, leidžiantys teigti, jog žmogiškieji ištekliai vaidina kritinį vaidmenį kuriant ir išlaikant ilgalaikį konkurencinį pranašumą, tačiau vien tokių išteklių turėjimas nėra pakankama ilgalaikio konkurencinio pranašumo sukūrimo ir išlaikymo sąlyga. Žmogiškieji ištekliai kuria vertę organizacijai, kai jie yra naudojami drauge su kitais jos ištekliais ir efektyviai valdomi, o tai pabrėžia žmogiškųjų išteklių valdymo sistemos svarbą. Apibendrinant intelektualaus kapitalo įtaką konkurencingumui būtų galima išskirti tokius konkurencingumo kėlimui svarbius rodiklius:

- rinkos dalies rodikliai – įmonės rinkos dalis; žinios ir patirtis;
- užsienio prekybos rodikliai – eksporto ir importo apimtys; užsienio rinkos dalis bei augimo tempai; bendradarbiavimo formos ir strateginiai procesai;
- vystymo rodikliai – išlaidos mokslui ir tyrimams; pritrauktų užsienio investicijų dalis; naujos koncepcijos;
- marketingo rodikliai – įmonės įvaizdis (goodwill); pardavimų tinklas; paklausos sąlygos;

Remiantis tyrimo rezultatais galima teigti, kad įmonių personalo sugebėjimas veikti plačioje ES vidaus rinkoje siekiant užtikrinti konkurencingumą atspindi intelektualaus kapitalo įtaką. Dažniausiai šis veiksnys pasireiškia kaip:

- orientacija į galutinį veiklos rezultatą,
- sugebėjimas suderinti pelno siekimą su įvairių socialinių grupių interesais,
- sugebėjimas suprasti ir praktiškai taikyti naujausias vadybos kompetencijas bei praktikas (pokyčių vadybą, visuotinės kokybės vadybą, žinių vadybą ir kt.),
- mokėjimą veikti daugiakultūrinėje Europos verslo aplinkoje,
- orientacija į žmones ir pripažinimą, kad derybos įmonės viduje yra tiek pat svarbios kaip ir derybos su išoriniais partneriais ir kt.

Išvados

Informacija ir žinios, įkūnytos intelektualiajame kapitale, būdamos retu ištekliu, pritraukia didžiausią paklausą esant ribotai pasiūlai. Jos suprantamos kaip tiesioginė gamybinė jėga, tampanti svarbiausiu šiuolaikinės gamybos veiksniumi. intelektas tampa lemiančiu veiksniu žinių sukūrimo procese, kas padeda suformuoti tam tikras, objektyvias, šių žinių pritaikymo sąlygas firmos konkurencingumui pakelti.

Remiantis tyrimo rezultatais galime teigti, kad kiekviena įmonė, siekianti sėkmingai konkuruoti rinkose, turėtų pritaikyti intelektualius metodus konkurencingumo kriterijų aprobavimui ir efektyviam taikymui. Stengiantis tai atlikti tenka naudoti bendrą konkurencingumo tyrimo modelį, kuriame įvertinami tiek šakos, tiek šalies konkurencinės strategijos principai. Konkurencinis pranašumas yra neatskiriama konkurencijos dalis. Jis kyla ten, kur atsiranda ir vystosi konkurencija. Kuo rinka yra konkurencingesnė, tuo daugiau firmos komercinei sėkmei įtakos turi konkurencinis pranašumas. Jo savitumas, išskirtinumas ir mechanizmo formavimas yra fundamentalus konkurencingumo užtikrinimo pagrindas.

Literatūra

1. Abeltina A. The role of human capital in regional development // 5th International Scientific Conference Business and Management 2008 / Faculty of Business and Management, Vilnius Gediminas Technical University, 2008, 16-17 May. p. 483-489.
2. Антипина О., Иноземцев В. Диалектика стоимости в постиндустриальном обществе. *Мировая экономика и международные отношения*. 1998, №7, с. 19-29.
3. Экономическая стратегия фирмы/ Градов А. М. Москва. 1999. 295 с.
4. Barkauskas V., Backaitis D. Konkurencingumo įtaka šalies ūkiui // *Ekonomika ir vadyba - 2007 = Economics and management - 2007* : tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų medžiaga. ISSN 1822-6515. 2007. p. 676-680.
5. Barkauskas, V. Intelektualus kapitalas ir jo vertinimo ypatybės // *Ekonomika ir vadyba - 2003*. Kn. 2. *Ekonomika: tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų medžiaga*. 2003, ISBN 9955-09-387-0. p. 14-16.
6. Гойло, В. С., (1998). Интеллектуальный капитал, №11, с. 67-69.
7. Jankauskas, V. and J. Seputiene (2007). 'Socialinio kapitalo, valdymo ir ekonominės padėties sąryšis Europos šalyse', *Verklas: teorija ir praktika*, t. 8(3), pp. 131-138.
8. Juscius, V. and V. Snieska (2008). 'Influence of Corporate Social Responsibility on Competitive Abilities of Corporations', *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*(3), pp. 34-44.
9. Kazlauskaitė, R. and R. Buciuniene (2008). 'The role of human resources and management in the establishment of sustainable competitive advantage', *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*(5), pp. 78-84.
10. Козырев А. Н. Оценка интеллектуальной собственности. – М.: Экспертное бюро, 1997, с. 289.
11. Legenzova R., Scetko, S. (2001) Intelektualaus kapitalo koncepcija Lietuvos finansų rinkos kontekste.
12. Roos G., Roos J. Measuring your company's intellectual performance. *Long Range Planning*, 1997, June. nr. 30(3):413-426.
13. Snieska, V. (2008). 'Research into International Competitiveness in 2000-2008', *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*(4), pp. 29-41.
14. Snieska, V. and J. Bruneckiene (2009). 'Measurement of Lithuanian by Regional Competitiveness Index', *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*(1), pp. 1-12.
15. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций // Новая постиндустриальная волна на западе. Антология // Под ред. В. Иноземцева. – М.: Academia, 1999, с. 372-400.

THE INFLUENCE OF INTELLECTUAL CAPITAL ON THE COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES

Vytautas Barkauskas

Summary

To be competitive in the EU market, Lithuanian companies must effectively manage and use their production factors and resources. As exclusive production factors are the intellectual capital, the scientific-technical progress, the production concentration and specialization, and its combination.

According to the results of the investigation, every company which seeks to compete successfully in markets should adapt the sophisticated methods to approve and use effective criteria of competition. Trying to do this is used the common model for the study, which evaluated principles of the industry and competitive strategies.

Summarizing the results of the survey, the business personnel's ability to act in the broader EU internal market to ensure competitiveness in the capital reflects the intellectual influence. Typically, this occurs as a factor: orientation to the final performance; the ability to align corporate objectives with the interests of different social groups; ability to understand and practically apply the latest management skills and practices (change management, global quality management, knowledge management, etc.); ability to operate in the multicultural business environment; orientation to the people and the recognition that the negotiations in the company are as important as the negotiations with external partners and others.

Keywords: intellectual capital, competitiveness, production factors and resources, knowledge, human resource.